

“L.N.GUMILEVTIN’ PASSIONARLIQ TEORIYASININ’ ESKI AWQAM DA’WIR ILIMINE KIRIP KELIWINDEGI O’ZGESHELIGI”

Tolibay ulı A’jiniyaz Jan’abaev

Berdaq atındag‘ı Qaraqalpaq Ma’mleketlik Universitetinin’ magistratura ta’lim basqışının’ 2-kurs filosofiya qa’niygeligi studenti

ANNOTACIYA

Menin’ usı maqalamda Eski awqam da’wirinde u’stem o’mir su’rgen formaciya koncepciyasının’ adamzat atriyxın bir sızıqlı ta’rizinde tu’sindiriwine qarama-qarsı keletug’in passionarlıq teoriyası arqalı biykarlaw bolıp tabıladı.

Tiykarg‘ı so‘zler: formaciya, marksizm, joqarg‘ı klass, etnos, passionarlıq, kawzallıq, probabilistik.

L.N.Gumilevtin’ miynetlerinde marksistlik teoriyag‘a qarama-qarsı keliwshi ko‘z-qaraslardı alg‘a su’rgeni ushın ol Eski awqam da’wirinde ju‘da’ ko‘p quwdalawg‘a ushrag‘an. Tiykarınan ol marksistlerdin’ adam ta’biyatın tu’sindiriwdegi sociallıq kategoriyasına qarsı bolad. Batıs evropa ilimpazları “socium” terminin haywanlarg‘a ha’m adamlarg‘a qollang‘an, al Buring‘ı awqam ilimpazları ta’repi bolsa tek g‘ana bul tusinikti adam ja’miyetine qollanıwdı bag‘darlag‘an. Haywanlar, o’simlikler ushın “uyım” tu’sinigi menen kesilisedi, ol bir-birleri menen azıq-awqatlanıw baylanısın beredi.¹

Marksistlik ko‘z-qaras penen sociumdı kollektivlik bolmıs arqalı bayanlasa, al etnos da’stu’rlerine bul qayshı kelip, yag‘ımıy marsistlik boyınsha tariyxiy waqıyalardın’ dizbeklesiwı alg‘ashı ja’miyetlik du’zim, qulshılıq, feodallıq, kapitalizm edi. Eger usı ta’rizde tu’sindiriletin bolsa fransuz, anglichannan, al anglichan fransuzdan parıqlanıwımay, olardın’ ha’mmesi feodal bolıp o’mir su’re beredi. L. N. Gumilev marksistlik ko‘z-qarastın’ tariyxtı usınday etip bir sızıqlı qılıp tusindiriwine qarsılıg‘ın bildirgende formaciyalıq ko‘z-qaras evropacentrizmge iye ekenligi og‘an a’bette ma’lim edi.

V. Kozlovtin’ aytıwınsha “Etnos bul socio-tariyxiy kategoriya bolıp ol biologiyalıq iye bolmag‘an ja’miyetlik rawajlanıwdın’ bo’legi” dep alıp qarag‘an edi. Bul o’z na’wbetinde ja’miyetlik tariyxiylik teoriyasının’ o’ndiris ku’shinin’ spontanlıq(tezlik, pa’t penen) rawajlanıwları o’ndiris qatnaslarınin’ o’zgeriwine alıp keliwi ha’m dialektiykalıq processte ayırım klasslıqtı joq etip keyingi klasstı payda etip

¹ Гумилев Лев Николаевич . КОНЕЦ И ВНОВЬ НАЧАЛО . Популярные лекции по народоведению. МОСКВА АЙРИС j.~ ПРЕСС .2008

rawajlana beretinin aytadı. Demek usındaydan keyin keletin oy-juwmag'ımız materiyanın' ha'reket etiwshi ja'miyetlik formasının' globalasıwınan derek beriwın ina'm etedi.

Bunda onın' birligi barma? sistemalıg'ı durıs beken? degen sorawlardı qoyıp ko'reyik, sebebi angliychan ya'ki fransuz etnoslarının' xronologiyası ya'ki teretorriyallıg'ı formacıyanın' fiodalizmge sa'kes keliwi haqtan beken degen soraw a'tira'pında is jurgizetin bolsaq onda ol kapitalizm ba'la'mati kelgen gezinde olardıń etnoslıg'ı joq bolıwı lazım edi. Ondag'ı socio-tariyxıylıq kategoriyasının' XIV a'sirdegi fransuz patshalıg'ının' provansal, burgunt, bask, kelt-berlonlardın' etnos emes al ja'miyettin' jıyınag'ının' jemisi bolıp o'mir suriwinde olardıń etnik parıqlıqları, o'zgesheligi de V. I. Kozlovta bir ta'repleme ekni ayıtılmaqta edi. Eger biz formacıya koncepciyasın moyınlay turatın bolsaq onda XII a'sirdegi feodalizminin' Tınısh okeannan Atlantika okeanına shekem qaplag'an bir payıtta fransuz baronlarının' Skandiynaviya diyqanlarının' erkin ju'riwlerine uqsaslıg'ı, yamasa Qıtay diyqanshılq'ı evropadan pa's bolıwı tariyx saxnalarınan bizge ma'lim bolmay qalatın edi.¹

Ja'nede qosımsha qılatın bolsaq bul du'zimde "Jumısshı klasslıq" ko'z-qarastın' idealogiyası u'stem su'rip basqa etnik topar ko'z-qarasları, milliy da'stu'rleri, o'zine ta'nlikleri shette qaldırıldı. Eski awqam da'wirinde bunday sheklewler elimizdi de shetlep o'tpedi. Birqansha jazıwshı, shayırlarımızdı zar jıllattı bul tek bizin' ha'm basqa xalıqlarda da ju'z bergen edi. Mısalı: bizin' elimizde Na'jim Da'wqaraevtin' 1953-jılı 8-yanvardag'ı O'zbekistan Respublikası Ilimler Akademiyasının' ekonomika ha'm ma'deniyat institutı sho'lkeminin' ma'jilisinde gazetada basılıp shıqqan sın maqala menen bayanlawdag'ı Ha'kiymov degen birew Na'jim Dawqaraevti milletshilikte ayıplag'an.²

Eger marksistler adamdı tu'sindiriwde sociallıq qanastın' jıyındısı sıpatında ha'm mu'likke iyelik etiwdi en' tiykarg'ı belgilewshi qa'siyet sıpatında qarawın alıp qarasaq onda alg'ashqı da'wirdi marksistler tilinde mu'likke iyelik etiw aqılq'a muwapıq bolarma meken? Ol waqıtları qaysı adam bir o'zi sonsha qa'wipke bay bolg'an tog'aylıqlarda sonsha jırtqısh haywanlarga' bay bolg'an jerlerde bir o'zi arqayın qalay jasay aladı. Sebebi ja'maat bolıp jasawda adamnın' o'z janın saqlawshı instinkti en' tiykarg'ı principlerdin' biri yag'ınıy bir adam jalq'ız bir o'zi jasawı ushın ol o'z janın o'limge tigip jasawg'a qayıl bolıwı kerek edi. Sonın' ushın olar o'z janın jırtqısh haywanlardan saqlanıw ushın alg'ashqı da'wirde ja'maat bolıp jasag'an edi.

Ha'tteki L. N. Gumilev etnos tu'sinigine Eski awqam da'wir ilimpazlarının' etnos bul qandayda bir tilde so'ylese sol etnos sol til menen atriabutlasadı degen ko'z-qarastag'ı ilimpazlarga' qarsı shıg'adı. Mısalı: Eski awqam Ilim Akademiyasının'

2 Л. Н. Гумилев. Этногенез и биосфера Земли

² Ma'deniyat ha'm civilizaciya. 16-17-bet. Yusupbay A'limbetov 2017-j. No'kis.

korrespondent-ag‘zası A. A. Freyman lingvistik-social aniqlama bergen edi. Ol boyınsha fransuz etnosı bul fransuz tilinde so‘ylegen adam, al anglichan tilinde so‘ylegeni anglichan dep tu‘ sindiredi. L. N. Gumilevtin’ bunday oy-juwmaqqa juwabi to‘mendegishe: irlantlar 200 jil anglichan tilinde so‘ylegen. Keynen o‘zinin’ ana tilinde so‘ylegendi qa‘lep Angliyag‘a qarsı qan to‘getin gu‘reslerdi alıp barg‘an. Ha‘tteki bir tilde so‘yleytin bir neshe etnoslarda bar olar meksikalı, peruyalı, argentinallı ispan tilinde so‘ylesede o‘z janların İspaniya ushın qurban qılmaydı, endi bir etnos bir neshshe tilde so‘yliytinleride ushrasadı olar fransuz etnosı bolıp fransuzlar provansal, bask, kelt ha‘m fransuzsha tillerde so‘yleydi. Fransuzlar qansha tilde so‘ylemesin fransuz etnosın qurap turıptı.

Endi ma‘deniyat penen ideologiya tek g‘ana ayırım jag‘daylarda da etnos bola aladı yag‘ınıy vizantiyalı bolıw ushın tek provoslaviyalıq xristiyan dinin qabıl etiliwi kerek edi ha‘m de provoslav tarawındag‘ı xristiyan wa‘killigin alg‘anlar vizantiya imperatırına qizmet qıla beretug‘ın bolg‘an ha‘tteki balgarlar menen grekler arasındag‘ı juwıntırıw ma‘remsimlerindeki konfliktlik kelispewshilikler olarg‘a kesent bermegen. Biraq Rus provolavları bolsa provoslav bolıwına qaramastan Vizantiyag‘a qizmet etiw degen ideanı shetlep o‘tken. İslam dininde de da‘l solay edi, arablardag‘ı islam dini elshisi o‘liminen son‘ınan olar su‘nna’ menen shiya tarawlarına bo‘linip ketken edi.

A‘lbette L. N. Gumilev tek awqam teoriyaların barlıq ta‘repin biykarlay bermey onın’ ha‘reket etiwshi materiyanın’ formaların moyınlawı ha‘m ha‘reket etiwshi materiya formaların etnostı o‘zine ta‘n instinkt ekenin olar haywan instinktinen parıqlanatın bolıp, ol instinktın’ jan‘asha tu‘ri ekeni ol kosmoenergiya menen jerdin’ tiktonik plitaları, radioaktivligi, quyash energiyalar arqalı azıq alawında etnostın’ biosfera ishinde jasawı ha‘m onın’ bul pikirlerdi L. N. Gumilev Vernackiy, Bertalanfiy ideaları menen soqlıg‘ıstırg‘anın ko‘remiz. Vernackiy sheshek, qurmısqalardın’ biosferadag‘ı energiya menen migraciyalanıwın, al Bertalanfiy kibernetikanı baslap bergenligi arqalı Gumilev o‘zinin’ ko‘z-qarasların rawajlandırg‘an. Yag‘ınıy geobiocenez processinde etnos joqarg‘ı da‘rejesi bolıp o‘zinin’ qorshag‘an lanshaftlarına aktiv ta‘sir tiygiziwi menen onın’ dinamiykası ko‘zge ko‘rinedi ha‘m olarda populyaciyalanıw jag‘dayı ju‘z berip o‘zinen aldın‘g‘ı steriotiplerdi buzıwı ha‘m o‘zine uqsas kollektivli etnoslarg‘a simpatiya-antipatiyalı komplementarlasıwı ha‘m passionarlar menen birge etnos poliyasında aktiv bolıwı ha‘m olar o‘zin saqlaw instinktinen was keship o‘lim betine tik qaraw iskerliklerinde o‘z-o‘zin a‘melge asırıwları ayıladı. Mine usı karakteri olardın’ dinamiykadan statikag‘a keliwin sheshedi. A‘lbette bunday tu‘rtkige iye energiya kosmos arqalı keliwi ta‘biyy biraq qay jerde bul etnoslıq populyasiyanın’ bolıwın hesh kim aldınnan ayta almaydı ol jag‘ı kosmo ortalıqtın’ sırlı tosınarlıg‘ı bolıp sanaladı. Yag‘ınıy L. N. Gumilevtin’

miynetlerinde kawzallıqtı(sebep-na'tiyjeli baylanıs) absalyutlestire bermey probabilistlik(nızamlıq-tosınarlıqtın' birligi) metodları menen jantasqanın Eski awqam da'wir ilimine qarag'anda onın' biraz alında ekeninen daliyllegen bolamız

PAYDALANILG'AN A'DBIYATLAR DIZIMI

- 1) *Ma'deniyat ha'm civilizaciya. 16-17-bet. Yusupbay A'limbetov. 2017-j. No 'kis.*
- 2) *Гумилев Лев Николаевич . Конец и вновь начало . Популярные лекции по народоведению. Москва Айрис j.~ пресс .2008 г*
- 3) *Л. Н. Гумилев. Этногенез и биосфера Земли. 2003 г*